

Özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək hüququ

Tarixi inkişaf nəticəsində bəşəriyyət beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul olunmuş insan hüquq və azadlıqlarının müasir demokratik cəmiyyət üçün vacib olan həcmi müəyyən edərək beynəlxalq hüquqi sənədlərdə təsbit etmişdir. Beynəlxalq aləm tərəfindən qəbul edilmiş mühüm insan hüquqları və azadlıqları icərisində vacib yerlərdən birində heç kəsin özünə qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməməsinin müəyyən edilməsi tutur. Belə ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyasının 16 dekabr 1966-cı il tarixli qətnaməsi ilə qəbul olunaraq 23 mart 1976-cı ildən qüvvəyə minmiş «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq pakt 14-cü maddənin 3-cü hissəsində hər kəsin ona verilən cinayət ittihamına baxılarkən tam bərabərlik əsasında malik olduğu minimum təminatlar icərisində özünə qarşı ifadə verməyə və ya özünü təqsirli bilməyə məcbur edilə bilməməsi hüququnuda nəzərdə tutmuşdur. (1; 57).

Lakin, beynəlxalq aktlardan xeyli əvvəl heç kəsin özünə qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməməsi hüququ ayrı-ayrı ölkələrin əsas qanununda öz əksini tapmışdır. Hələ 25 sentyabr 1789-cu il tarixdə Amerika Birləşmiş Ştatlarının birinci Konqresi ölkə Konstitusiyasına təklif etdiyi ilk on düzəlişin (bu düzəlişlər «Hüquqlar haqqında bill» adlandırılmışdır) beşincisində heç kəsin cinayət işində özünə qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməməsi nəzərdə tutulmuşdur. «Hüquqlar haqqında bill» daxil olan düzəlişlər 15 dekabr 1791-ci il tarixdə onların ratifikasiyası başa çatdıqdan sonra qüvvəyə minmişlər. (2; 391).

3 noyabr 1946-cı il tarixdə promulqasiya olunaraq 3 may 1947-ci il tarixdən qüvvəyə minmiş Yaponiya Konstitusiyasının 38-ci maddəsinə əsasən heç kəs özünə qarşı şahidlik etməyə məcbur edilə bilməz. Bununla yanaşı, Yaponiya Konstitusiyası həmin maddədə müəyyən etmişdir ki, məcburiyyət altında edilmiş etiraf sübut kimi qəbul edilə bilməz və heç kəs ona qarşı yeganə sübut öz etirafı olduqda məhkum edilə və cəzaya məruz qala bilməz. (3; 434). 26 yanvar 1950-ci il tarixdə qüvvəyə minmə prosesi başa çatmış Hindistan Konstitusiyasının 20-ci maddəsinə əsasən cinayətdə ittiham edilən heç bir şəxs özünə qarşı şahid olmağa məcbur edilə bilməz. (2; 452).

04 noyabr 1950-ci ildə imzalanaraq 03 sentyabr

1953-cü ildən qüvvəyə minmiş Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında özünə qarşı ifadə verməyə məcbur edilməmək xüsusi müddəa kimi nəzərdə tutulmasa da, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin bir sıra qərarlarında qeyd olunmuşdur. Məhkəmənin qərarlarında qeyd olunmuşdur ki, ədalətli məhkəmə baxışı hüququ cinayət ittihamı verilən hər bir şəxsin susmaq və öz təqsirini təsdiq edən ifadə verməmək hüququnu əhatə edir. 17 dekabr 1996-cı il tarixdə qəbul edilmiş Saunders Birləşmiş Krallığa qarşı iş üzrə qərarında məhkəmə göstərmişdir ki, susmaq hüququ və onun tərkib hissəsi olan özünə qarşı ifadə verməmək hüququ Konvensiyanın 6-cı maddəsində xüsusi olaraq qeyd olunmasa da həmin maddədə bəhs olunan ədalətli prosedurun əsasında duran, hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq normalardır. İspaniya Krallığının 27 dekabr 1978-ci il tarixdə qəbul olunmuş Konstitusiyasının 24-cü maddəsində hər kəsin özünə qarşı şahidlik etməmək və özünü günahkar hesab etməmək hüququ müəyyən edilmişdir. (2; 232).

07 noyabr 1982-ci il tarixdə qəbul olunmuş Türkiyə Respublikasının Konstitusiyasında (Türk Cumhuriyyəti Anayasası) ifadə verməyə məcbur edilə bilməmək hüququ daha geniş şəkildə müəyyən edilərək hər kəsin özünə aid olunmaqla yanaşı onun qanunla müəyyən edilmiş yaxınlarında aid edilmişdir. Belə ki, Türkiyə Respublikasının Konstitusiyasının 38-ci maddəsində müəyyən olunmuşdur ki, «heç kəs özünü və qanunda göstərilən yaxınlarını təqsirləndirən ifadə verməyə və ya bu yolda dəlil göstərməyə məcbur edilə bilməz». (4; 56).

Rusiya Federasiyasının 12 dekabr 1993-cü il tarixdə qəbul olunmuş Konstitusiyası da bu vacib insan hüququnu geniş şəkildə təsbit edərək, 51-ci maddədə aşağıdakı müddəani nəzərdə tutmuşdur: 1. «Heç kəs özünə, öz həyat yoldaşına və dairəsi federal qanunla müəyyən edilən yaxın qohumlarına qarşı şahidlik etməyə borclu deyildir. Federal qanunla şahid ifadələri vermək vəzifəsindən azad etmənin digər halları müəyyən edilə bilər». (5; 16).

Kırğızıstan Respublikasının əvvəlki, 05 may 1993-cü il tarixdə qəbul olunmuş Konstitusiyası belə bir müddəa nəzərdə tutmurdu, 27 iyun 2010-cu il tarixdə keçirilmiş referendumla qəbul olunmuş yeni Konstitusiyanın 26-cı maddəsinin 5-ci bəndində Rusiya

Federasiyasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş müddəə eyni olaraq göstərilmişdir. Kazaxıstan Respublikasının 30 avqust 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının 77-ci maddəsinin 3-cü bəndinin 7-ci yarım bəndinə əsasən, heç kəs özünə, ərinə (arvadına), dairəsi qanunla müəyyən edilən yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməyə borclu deyil.

Belarus Respublikasının 15 mart 1994-cü il tarixdə qəbul olunmuş Konstitusiyasının 27-ci maddəsinə əsasən heç kəs özünə, öz ailə üzvlərinə, yaxın qohumlarına qarşı ifadə və izahat verməyə məcbur edilməməlidir. Qanun pozuntusu ilə əldə edilmiş sübutların hüquqi qüvvəsi yoxdur. Ukrayna Respublikasının 28 iyun 1996-cı il tarixli Konstitusiyasının 63-cü maddəsinə əsasən şəxs özünə, dairəsi qanunla müəyyən edilmiş ailə üzvlərinə, yaxud yaxın qohumlarına qarşı ifadə və ya izahat (pokazaniə ili obçəsneniə) verməkdən imtina etməyə görə məsuliyyət daşımır. Estoniya Respublikasının 28 iyun 1992-ci il Konstitusiyasının 22-ci maddəsinə görə heç kəs özünə və öz yaxınlarına qarşı şahidlik etməyə məcbur edilə bilməz. Gürcüstan Respublikasının 24 avqust 1995-ci il tarixli Konstitusiyasının 42-ci maddəsinin 8-ci bəndinə əsasən heç kəs özünə və ya dairəsi qanunla müəyyən edilən yaxınlarına qarşı ifadə verməyə borclu deyildir.

Keçmiş SSRİ-yə daxil olmuş bu respublikaların konstitusiyalarında qeyd olunan müddəaların nəzərdə tutulması belə bir nəticəyə gəlməyə əsas vermir ki, bütün ölkələrin əsas qanunlarında bu var. Bir sıra ölkələrin konstitusiyalarında (məsələn, Özbəkistan, Tacikistan, Moldova, Litva, Latviya respublikalarında) özünü və yaxın qohumlarını ifşa etməklə bağlı müddəaya rast gəlmirik.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyası qəbul edilənədək bizim qanunvericilikdə özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək sərbəstliyi və ya belə ifadənin verilməsinə məcbur edilmənin yolverilməzliyi təsbit olunmamışdır. İnkişaf etmiş dünya ölkələrinin insan hüquqları sahəsində ən mütərəqqi naliyyətlərini özündə birləşdirən, beynəlxalq birliyin insan hüquqlarına dair qəbul etdiyi demokratik norma və tələbləri tam şəkildə əks edirən, 12 dekabr 1995-ci il tarixdə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası digər əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları ilə yanaşı şəxsin özünü və yaxınlarını ifşa etməkdə sərbəstliyində başqa ölkələrdə olduğundan daha geniş olaraq nəzərdə tutulmuşdur. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının «Qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi» adlı 66-cı maddəsinə əsasən «heç kəs özünə, arvadına (ərinə), övladlarına,

valideynlərinə, qardaşına, bacısına qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməz». Bununla yanaşı, Konstitusiyanın həmin maddəsində göstərilmişdir ki, «əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısı qanunla müəyyən edilir». (6; 22).

Lakin, Konstitusiya qəbul olunduqdan sonra müəyyən müddət ərzində əvvəllər qəbul olunmuş cinayət-prosessual qanunvericiliyi qüvvədə qaldığından və bu qanunvericilikdə özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək sərbəstliyi təsbit olunmamaqla onun həyata keçirilməsi prosedurları və mexanizmi müəyyən edilmədiyindən və baxmayaraq ki, Əsas Qanunun 71-ci maddəsinin VI bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədə idi özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməyə məcbur edilməməyə dair normanın müddəalarının tətbiqi ilə bağlı çətinliklər yaranırdı. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun sorğusu əsasında «Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 67, 70-ci və Cinayət Məcəlləsinin 179, 181-ci maddələrinin şərh edilməsi haqqında» 29 dekabr 1998-ci il tarixli Qərar qəbul etmişdir.

Belə ki, həmin vaxt qüvvədə olmuş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 67-ci maddəsində müəyyən olunmuşdu ki, cinayət işi üzrə hər hansı bir halı bilən şəxs ifadə vermək üçün şahid kimi çağrıla bilər və ona məlum hallar barəsində və müttəhimin şəxsiyyətini xarakterizə edən faktlara dair ifadə verməlidir. 70-ci maddədə isə nəzərdə tutulurdu ki, şahid və zərər çəkmiş şəxs çağırışa gəlməkdən boyun qaçırma və ya ifadə verməkdən imtina etməyə görə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 181-ci maddəsi ilə, yalan ifadə verməyə görə isə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 179-cu maddəsi ilə məsuliyyət daşıyır. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu öz sorğusunda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsində sadalanan şəxslərin Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 179 və 181-ci maddələrində nəzərdə tutulan əməlləri törətdikdə, onların həmin maddələrlə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunub-olunmaması məsələsinin şərh edilməsini xahiş etmişdir.

Bununla bağlı Konstitusiya Məhkəməsi qərara almışdır ki, hər hansı bir şəxs özünə, arvadına, (ərinə), övladlarına, valideynlərinə, qardaşına, bacısına qarşı ifadə verməkdən imtina etdikdə, habelə onlara qarşı

ifadə verməyə məcbur edilərək qəsdən yalan ifadə verdikdə, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 70-ci maddəsinə və Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 179 və 181-ci maddələrinə əsasən məsuliyyətə cəlb edilə bilməz. İfadə verməsi məcburi olmayan şəxslərdən hər hansı biri öz razılığı ilə şahid qismində ifadə verərkən, qəsdən yalan ifadə verdiyi halda, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 179-cu maddəsi ilə məsuliyyətə cəlb oluna bilər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinin müddəalarını nəzərə alaraq ifadə verməsi məcbur olmayan şəxslərdən hər hansı biri həmin maddədə sadalanan qohum tərəfindən törədilmiş cinayət haqqında xəbər verilməsinə görə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 82 və 186-cı maddələri ilə məsuliyyət daşıya bilməz.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsi Əsas Qanunun «Əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr» adlı ikinci bölməsinin «Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları» adlı III fəslində nəzərdə tutulmuşdur. Yəni, bu fəsildə əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları nəzərdə tutulmuşdur və buna görə də fəsildə olan maddələrin əksəriyyətinin adında (ümumiyyətlə qeyd etməliyəm ki, maddələrinin adının olması bizim Konstitusiyanın gözəl xüsusiyyətlərindən biridir və bu heç də bütün ölkələrin əsas qanunlarına xarakterik deyildir, məsələn RF-nın Konstitusiyasında maddələrin adları yoxdur) «hüquq», yaxud «azadlıq» sözü işlənir. Məsələn, maddə 25. Bərabərlik hüququ, maddə 27. Yaşamaq hüququ, maddə 47. Fikir və söz azadlığı, maddə 48. Vicdan azadlığı və sair. Fəslin cəmi bir-neçə maddəsinin adında «hüquq», yaxud «azadlıq» sözü işlənilmir ki, onlardan da biri 66-cı maddədir. Maddə «Qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi» adlanır. Maddənin məzmununda da «hüquq», yaxud «azadlıq» sözü işlənilmir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək həm hüquq, həm də ki, azadlıq kimi qəbul oluna bilər. Təsadüfi deyildir ki, CPM-nin müvafiq maddəsində də (mad.20) «hüquq», yaxud «azadlıq» sözü işlənilmir, maddə isə «Özünü və qohumlarını ifşa etməkdə sərbəstlik» adlanır. Məlum olduğu kimi, hüquq və azadlıqlar bir-birinə çox yaxındırlar, onların həm oxşar, həm fərqli cəhətləri vardır. Oxşar cəhətləri daha çoxdur, fərqli cəhətləri isə davranışın seçimi sərbəstliyinin dərəcəsindədir. Başqa sözlə desək, hüquqda azadlıqdır bir qədər az dərəcədə, yaxud azadlıqda hüquqdur daha geniş səviyyədə. Təsadüfi deyildir ki, Konstitusiyanın

azadlıqlara həsr edilmiş maddələrində hüquqdan bəhs olunur. (məsələn 48-ci və 49-cu maddələrin II hissələri).

Fikrimcə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsində «hüquq» və ya «azadlıq» sözünün işlədilməməsi onu göstərir ki, heç kəsin özünə və qohumlarına qarşı ifadə verilməsinə məcbur edilə bilməməsini Əsas Qanun həm hüquq, həm də ki azadlıq olmasını mümkün hesab edir. Lakin, qanunda və Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarında bu məsələyə aydınlıq gətirilmişdir. Belə ki, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 235.3, 240.4, 328.2.1-ci və digər maddələrində, yeni İnzibati Xətalər Məğəlləsinin 67.3-cü maddəsində özünün və yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməmək sərbəstliyi hüquq kimi göstərilmişdir. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin «Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair» 29 yanvar 2004-cü il tarixli Qərarında da «Konstitusiyanın 66-cı maddəsindəki özünə qarşı ifadə verməmək hüququnun təmin olunması» ifadəsi işlədilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan şəxslərə şəxsin özü ilə yanaşı onun arvadını (ərini), övladlarını, qardaşını, bacısını da aid etməklə belə şəxslərin siyahısını bitmiş hesab etməyərək, tam siyahının müəyyən edilməsini müvafiq qanunun üzərinə qoymuş və ifşa etməkdə sərbəstliyi yalnız cinayət təqibi ilə əlaqələndirməyərək bu və ya digər hüquq sahəsinə aid etməklə məhdudlaşdırmamışdır. Bir sıra ölkələrin Konstitusiyalarında (İspaniya, Yaponiya, Hindistan və sair) və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» beynəlxalq paktı isə, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, şəxsin yalnız özünə qarşı ifadə verməməkdə sərbəstliyi müəyyən edilmişdir. Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» beynəlxalq paktı, Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Hindistanın Konstitusiyalarında isə özünü ifşa etməkdə sərbəstlik hüququ cinayət işləri və cinayətdə ittihamla əlaqədar nəzərdə tutulmuşdur. İspaniya Krallığının Konstitusiyası onlardan fərqli olaraq hər kəsin özünə qarşı şahidlik etməmək hüququnu yalnız cinayət təqibi ilə əlaqələndirməmişdir.

Türkiyə Respublikasının və Rusiya Federasiyasının Konstitusiyaları hər kəsin yalnız özünü deyil, həm də, müvafiq olaraq yaxınlarını və yaxın qohumlarını ifşa etməkdə sərbəstliyini təsbit edərək, bu hüququn bu və ya digər hallara, o cümlədən cinayət təqibinə aid edilməsi və sair haqqında hər hansı məhdudlaşdırıcı

qeyd, yaxud göstəriş nəzərdə tutmamışlar. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında məsələyə daha geniş mövqedən yanaşaraq, əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan şəxslərə həmin şəxsin özündən başqa onun bir sıra qohumlarını aid etməklə yanaşı, bu hüququn cinayət təqibi ilə, yaxud hansısa digər hallar ilə əlaqədar olması barədə hər hansı göstəriş, qeyd, məhdudiyət müəyyən etməmişdir. Bu isə o, deməkdir ki, özünə və bir sıra qohumlarına qarşı ifadə verilməsinin məcburi olmaması haqqında müddəanı Konstitusiyamız yalnız cinayət təqibi ilə əlaqədar yaranan hüquqi münasibətlərə aid etməyərək, hüququn bu və digər sahəsi üzrə məhdudlaşdırmır. Yəni, özünə və qohumlarına qarşı ifadə verilməsinin məcburi olmaması haqqında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müddəası hüququn bütün sahələrinə, o cümlədən cinayət, cinayət-prosessual, inzibati, mülki, mülki-prosessual və digər sahələrinə də aiddir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinin məzmunu qohumlar arasında olan və eyni zamanda ailə münasibətlərindən yaranan, hər bir insan üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bağlılıq münasibətlərinin dövlət tərəfindən qorunması istəyindən irəli gəlir. Konstitusiyamızın 34-cü maddəsində müəyyən olunduğu kimi, nigah və ailə dövlətin himayəsindədir; analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinin hüquqi əhəmiyyəti ilk növbədə onun əxlaqi dəyərlərə əsaslanmasıdır. Baxmayaraq ki, şəxsin ifadə verməsi bütün hallarda bu və digər hüquqi məsələnin aydınlaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər və dövlət hər bir hüquqi məsələnin, yaxud yaranmış mübahisənin hüquqi cəhətdən düzgün həll edilməsində maraqlıdır (7); o əxlaqi dəyərləri, o cümlədən hər kəsin öz şəxsi mənafeyini və maraqlarını, qohumlar, ailə üzvləri arasında olan etibar, sədaqət, inam və məhəbbəti daha vacib hesab edərək, onlara üstünlük verir, prioritet münasibətlə yanaşır. Göstərilən əxlaqi və mənəvi dəyərlərin itirilmək təhlükəsi qarşısında olması cəmiyyətin özəyi, əsası olan ailənin və qohumluq əlaqələrinin itirilməsinə gətirib çıxara bilər. Konstitusiyada öz yaxın adamlarına – ərinə (arvadına), övladına, valideyninə, qardaşına, bacısına qarşı ifadə verməyin məcburiliyinin qadağan olunması dövlət tərəfindən ailənin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində müəyyən edilən vacib hüquqi təminatlardan biridir. (8; 195).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsi iki müddəadan ibarətdir. Maddənin birinci müddəasında heç kəsin özünə, arvadına (ərinə),

övladına, valideyninə, qardaşına, bacısına qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməməsi müəyyən edilmişdir. Konstitusiyanın bu maddəsində nəzərdə tutulmuş ikinci müddəa olmasa idi belə nəticəyə gəlmək olardı ki, əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan şəxslərin siyahısına əsas qanun şəxsin özünü, arvadını (ərinə), övladlarını, valideynlərini, qardaşını, bacısını daxil edərək, bu şəxslərin siyahısını bitmiş hesab edir. Belə nəticənin çıxarılmasına Konstitusiyanın həmin müddəasında «və digər qohumlarına» ifadəsinin nəzərdə tutulmaması əsas vermiş olur. Lakin, əsas qanunun 66-cı maddəsinin ikinci müddəasında nəzərdə tutulmuşdur ki, «əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısı qanunla müəyyən edilir». Bu isə o deməkdir ki, əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan şəxslərin Konstitusiyada müəyyən edilmiş siyahısı tam deyildir.

Konstitusiyanın 66-cı maddəsinə əsasən «əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısı qanunla müəyyən edilir». Göründüyü kimi, əsas qanun əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısının qanunlarla deyil, bir vahid qanunla, yəni bütün hüquq sahələri üçün, o cümlədən mülki prosesual hüquq, inzibati hüquq, cinayət hüququ, cinayət-prosessual hüquq, digər hüquq sahələri üçün vahid formada müəyyən edilməsini tələb edir. Hazırda isə bu məsələyə hüququn ayrı-ayrı sahələrində fərqli münasibət vardır.

Qüvvədə olan Mülki Prosesual Məcəllənin 104.5-ci maddəsinə müvafiq olaraq şəxs özünə qarşı, ər-arvad bir-birinə qarşı, uşaqlar valideynlərinə, valideynlər uşaqlarına, qardaş və bacılar bir-birinə qarşı, nənə-baba nəvələrinə, nəvələr baba-nənələrinə qarşı ifadə verməkdən imtina edə bilərlər. Bununla yanaşı, Milki Prosesual Məcəllə 104.5.4-cü maddədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin deputatlarının vəzifələrini yerinə yetirmələri ilə əlaqədar olaraq, onlara məlum olan məlumatlar üzrə ifadə verməkdən imtina edə bilmələrini də nəzərdə tutmuşdur. MPM-nin 104.5-ci maddəsində əleyhinə ifadə verilməsi imtina edilə bilən şəxslərin siyahısının sonunda «və digər», «və sair» kimi siyahının bitmədiyini ifadə edən sözlərin işlədilməməsi həmin siyahının bitmiş olduğunu söyləməyə əsas verir. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, əleyhinə ifadə verilməsi imtina edilə bilən qohumların siyahısına Mülki Prosesual Məcəllə Konstitusiyanın 66-cı maddəsində sadalanan qohumların siyahısında göstərilmiş eyni şəxsləri daxil etmişdir. Əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların Konstitusiyanın 66-cı maddəsində göstərilən siyahısı isə əsas qanunun

həmin maddəsinin məzmununa əsasən tam deyildir. Deməli, əleyhinə ifadə verilməsi imtina edilə bilən qohumların MPM-nin 104.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş siyahısı tam hesab edilə bilməz və əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısı bu məcəllədə müəyyən edilməmişdir.

Bundan başqa, Mülki Prosesual Məcəllənin əleyhinə ifadə verilməsindən imtina edilə bilən şəxslərin siyahısını müəyyən edən müddəası şahid ifadəsinə həsr olunmuş 104-cü maddədə nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da həmin müddəanın yalnız şahid ifadəsinə aid edildiyi kimi qəbul oluna bilər. Belə bir fikrin yaranmasına həm də o əsas verir ki, Mülki Prosesual Məcəllənin tərəflərə, üçüncü şəxslərə, ərizəcilərə, işdə iştirak edən digər şəxslərə (MPM-nin 46-cı maddəsi) və şahidlərdən başqa prosesin digər iştirakçılarna həsr edilmiş maddə və normalarında onların özlərinə və müvafiq qohumlarına qarşı ifadə verməkdən imtina edə bilmələri haqqında müddəaya rast gəlmirik. Belə bir hal, fikirimizcə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinə ziddir. Əsas qanunun həmin maddəsinin tələbləri yalnız şahidlərə deyil, eyni zamanda bütün mülki proses iştirakçılarna aid edilməlidir. Buna görə də, hesab edirik ki, əleyhinə ifadə verilməsindən imtina edilə bilən şəxslərin siyahısı MPM-də şahid ifadələrinə həsr olunmuş maddədə deyil, sübutlara həsr edilmiş ümumi maddələrin birində müəyyən edilməlidir.

Əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısı Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsində də müəyyən edilməmişdir. Cinayət Məcəlləsinin 297 və 298-ci maddələrinin qeydlərinə əsasən şəxs özünə, arvadına (ərinə), övladlarına, valideynlərinə və qanunvericiliklə dairəsi müəyyən edilmiş digər yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməyə məcbur edilərək bilə-bilə yalan ifadə verdikdə və ifadə verməkdən imtina etdikdə cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməz. Cinayət Məcəlləsinin 307-ci maddəsinin qeydində isə arvadı (əri), övladları, valideynləri və qanunvericiliklə dairəsi müəyyən edilmiş digər yaxın qohumları tərəfindən hazırlanmış və ya törədilmiş ağır və ya xüsusilə ağır cinayət barədə bilərək onun barəsində xəbər verməyən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb oluna bilməməsi müəyyən edilmişdir. Göründüyü kimi, əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısını müəyyən etməməklə yanaşı Cinayət Məcəlləsi «arvadı (əri), övladları, valideynləri və qanunvericiliklə dairəsi müəyyən edilmiş digər yaxın qohumları» ifadəsini istifadə edərək, bu məsələnin həllini digər qanunvericiliyin üzərində saxlamışdır.

Azərbaycan Respublikasının hazırda qüvvədə olan İnzibati Xətalər Məcəlləsindən əvvəlki İnzibati Xətalər Məcəlləsinin (məlum olduğu kimi, yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsi 29.12.2015-ci il tarixli Qanunla təsdiq edilərək 01.03.2016-cı il tarixdən qüvvəyə minmiş, əvvəlki İXM-si (11.07.2000-də qəbul edilmiş və 01.09.2000-dən qüvvəyə minmişdir) 377.3-cü maddəsində şahidin özünə və yaxın qohumlarına qarşı izahat verməmək hüququ nəzərdə tutulurdu. Bu Məcəllənin 377-ci maddəsinin qeydində göstərilirdi ki, «yaxın qohumlar» dedikdə valideynlər, uşaqlar, övladlığa götürənlər, övladlığa götürülənlər, doğma qardaş və bacılar, babalar, nənələr, nəvələr, habelə ər-arvad başa düşülür. Yəni, 2000-ci ilin İnzibati Xətalər Məcəlləsi Mülki Prosesual Məcəlləyə nisbətən əleyhinə izahat verilməsi məcburi olmayan qohumların siyahısını bir qədər genişləndirərək, onların sırasına düzgün olaraq övladlığa götürənlərlə övladlığa götürülənləri də daxil etmişdi. Həmin İnzibati Xətalər Məcəlləsində, eyni zamanda, Konstitusiyada müəyyən olduğu kimi, qardaş və bacıların hamısına qarşı deyil, yalnız doğma qardaş və bacılara qarşı izahat verməmək hüququ müəyyən edilirdi. Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qardaş və bacılara, digər yaxın qohumlara qarşı ifadə verməyə heç kəsin məcbur edilə bilməməsini müəyyən edərkən hər hansı məhdudiyət nəzərdə tutmamışdır. Bu isə o deməkdir ki, heç kəsin qardaş və bacılarına qarşı ifadə verməsinə məcbur edilə bilməməsini müəyyən edərkən əsas qanun bunu həm doğma, həm də ki, ögey qardaş və bacılara aid etmişdir.

Konstitusiyanın müddəası əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısını müəyyən etməyərək, qohumların bitməmiş siyahısını təsbit etsə də, həmin siyahıda nəzərdə tutulanların məhdudlaşdırılmasına yol vermir. Buradan isə belə nəticə hasil olurdu ki, Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin şahidin yalnız doğma qardaş və bacılarına qarşı izahat verməmək hüququnu müəyyən edən müddəası Konstitusiyanın 66-cı maddəsinə uyğun deyildi. Belə ki, 2000-ci ilin İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 377-ci maddəsinin məzmunundan belə çıxırdı ki, şahidin doğma qardaş və bacılarına qarşı izahat verməmək hüququ var, ögey qardaş və bacılarına qarşı isə izahat verməmək hüququ yoxdur və sonunculara qarşı izahat verməyə borcludur. Bununla əlaqədar olaraq, tərəfimizdən müvafiq təkliflər verilmiş və yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsində şahidin hüquq və vəzifələrinə həsr edilmiş 67-ci maddədə şahidin özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək hüququnu müəyyən edilməklə

maddənin «Qeyd» hissəsində «yaxın qohumlar» dedikdə valideynlərin, uşaqların, övladlığa götürənlərin, övladlığa götürülənlərin, doğma və ögey qardaş və bacıların, babaların, nənələrin, nəvələrin, habelə ər-arvadın başa düşüldüyü müəyyən edilmişdir. Yəni, 2000-ci ilin İnzibati Xətalər Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş, yaxın qohumlarına qarşı izahat verməmək hüququnun ögey qardaş və bacılara tətbiq edilməməsi ilə bağlı anlaşılmazlıq aradan qaldırılmışdır.

Yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsində «yaxın qohumlar» ifadəsi ilə yanaşı, «qohum» sözündən də istifadə olunmasına baxmayaraq (məsələn, müvafiq şəxslərlə qohumluq əlaqəsinin olması inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatı rədd edən hallara aid edilmişdi) «qohum» dedikdə isə kimlərin başa düşüldüyü Məcəllədə açılmamışdı, buna görə İXM-nin 67-ci maddəsi 01.05.2018-ci il tarixli Qanunla yeni redaksiyada verilərək, «qohum» dedikdə kimlərin (babaya və nənəyə qədər əcdadları ümumi olan şəxslərin, ər-arvadın yaxın qohumlarının, babanın, nənənin, valideynin, övladlığa götürənin, doğma və ögey qardaş və bacının, uşağın, övladlığa götürülənin və ya nəvənin ərinin (arvadının) və ya onların yaxın qohumlarının nəzərdə tutulduğu müəyyən edilmiş, yaxın qohumlara isə əvvəl olduğu kimi, babaların, nənələrin, valideynlərin, övladlığa götürənlərin, doğma və ögey qardaşlar və bacıların, ər-arvadın, uşaqların, övladlığa götürülənlərin, nəvələrin aid olduğu göstərilmişdir. Həmin qanunla, eyni zamanda, məhkəmədə baxılan inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraatda fiziki şəxsin müdafiəçisi qismində yalnız vəkilin, zərər çəkmiş fiziki şəxsin nümayəndəsi qismində isə onun yaxın qohumunun və ya vəkilin buraxılması müəyyən edilmişdir.

Lakin, yeni İnzibati Xətalər Məcəlləsində də şahidin özünə və yaxın qohumlarına qarşı izahat verməmək hüququnu müəyyən edilsə də inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin və zərər çəkmiş şəxsin hüquqları icərisində həmin hüquq nəzərdə tutulmamışdır. Məcəllənin barəsində inzibati xətalər haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin, zərər çəkmiş şəxsin və şahidin hüquqi vəziyyətini müəyyən edən müvafiq olaraq 61, 62 və 67-ci maddələrinin müqayisəli təhlil edilməsi nəticəsində belə fikir yarana bilər ki, şahidin özünə və yaxın qohumlarına qarşı izahat verməmək hüququ var, barəsində inzibati xəta haqqında iş üzrə icraat aparılan və zərər çəkmiş şəxsin isə bu hüququ yoxdur. Yəni, şahidin hüquqları icərisində bu hüquq göstərilib, barəsində inzibati xətalər haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin və zərər çəkmiş şəxsin hüquqları icərisində isə bu hüquq göstərilməmişdir. Lakin zərər çəkmişin hüquq və

vəzifələrinə həsr edilmiş 62-ci maddədə belə bir norma (mad.62.5) nəzərdə tutulmuşdur ki, zərər çəkmiş şəxs bu Məcəllənin 67-ci maddəsində (yəni şahidə həsr edilmiş maddədə) nəzərdə tutulmuş qaydada şahid kimi sorğu-sual edilə bilər. Lakin, burada «sorğu-sual edilir» yox, «sorğu-sual edilə bilər» işlədilmiş olduğundan məsələni birmənalı olaraq həll etmiş olmur. Buna baxmayaraq, imperativ olmasa da, zərər çəkmiş şəxsin özünə və yaxın qohumlarına qarşı izahat verməmək hüququnun mümkünlüyü müəyyən edilir. Barəsində inzibati xətalər haqqında iş üzrə icraat aparılan şəxsin hüquq və vəzifələrinə həsr edilmiş 61-ci maddədə isə bu hüququn təmini ilə bağlı ümumiyyətlə heç bir müddəə, o cümlədən başqa normaya istinad edici hər hansı norma müəyyən edilməmişdir ki, bu da, fikrimizcə, Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin məzmununa uyğun deyildir.

İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 67.5-ci maddəsinə əsasən bilə-bilə yalan izahat verməyə görə inzibati məsuliyyət haqqında şahidə xəbərdarlıq edilir. Şahid izahat verməkdən imtina etdikdə və ya çağırış üzrə gəlməkdən boyun qaçırdıqda o, İnzibati Xətalər Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada inzibati məsuliyyətə cəlb edilir. Məcəllənin 530-cü maddəsi inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat zamanı şahidin, zərər çəkmiş şəxsin, mütəxəssisin bilə-bilə yalan izahat verməsinə görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutur. İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 532.2-ci maddəsi isə inzibati xətalər haqqında işlər üzrə icraat zamanı çağırılmış şəxslərin (şahidin, zərər çəkmiş şəxsin, mütəxəssisin) izahat verməkdən imtina etməsinə görə inzibati məsuliyyət müəyyən edir. Lakin, qeyd olunan şəxslər Konstitusiyanın 66-cı maddəsinə müvafiq olaraq özünə, arvadına (ərinə), övladlarına, valideynlərinə və qanunvericiliklə dairəsi müəyyən edilmiş digər qohumlarına qarşı izahat verməyə məcbur edilərək bilə-bilə yalan izahat verdikdə və izahat verməkdən imtina etdikdə inzibati məsuliyyətə cəlb oluna bilməzlər. Buna görə də, əsas qanunun həmin maddəsində müəyyən edilmiş mühüm insan hüququnun ardıcıl olaraq həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üçün İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 530 və 532-ci maddələrində Cinayət Məcəlləsinin 297 və 298-ci maddələrində hazırda olduğu kimi, müvafiq qeydlərin nəzərdə tutulması, fikrimizcə zəruridir.

Əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısının müəyyən edilməsi məsələsi qanunvericiliyin digər sahələrinə nisbətən daha düzgün olaraq cinayət-prosessual qanunvericiliyində həll edilmişdir. Belə ki, Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin

«Cinayət mühakimə icraatının vəzifələri, əsas prinsipləri və şərtləri» adlı ikinci fəslinin ayrıca bir maddəsi bütövlükdə şəxsin özünün və qohumlarının ifşa etməkdə sərbəstliyinə həsr edilmişdir. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin həmin «Özünü və qohumlarını ifşa etməkdə sərbəstlik» adlanan 20-ci maddəsinə əsasən «heç kəs şəxsən özünün və yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməyə məcbur edilə bilməz və buna görə hər hansı təqibə məruz qala bilməz. İbtidai araşdırma və ya məhkəmə baxışı zamanı özünü, yaxud qohumlarını cinayət törətməkdə ifşa edən məlumatları verməsi təklif olunan şəxs bunun özü üçün hər hansı mənfi hüquqi nəticə verə biləcəyindən qorxmadan ifadə verməkdən imtina etməyə haqlıdır».

Məcəllənin 7.0.32-ci maddəsində göstərilmişdir ki, “yaxın qohumlara” “babalar, nənələr, valideynlər, övladlığa götürənlər, doğma və ögey qardaşlar və bacılar, ər-arvad, uşaqlar, övladlığa götürülənlər, nəvələr” aiddirlər.

Burada, yeri gəlmişkən qeyd etməliyəm ki, əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan şəxslərin dairəsi xarici ölkələrin qanunvericiliyində fərqli müəyyən edilsə də, bu qəbildən olan şəxslərin siyahısı oxşar şəkildə müəyyən edilir. Lakin, digər ölkələrin qanunvericiliyindən fərqli olan, maraq doğuran xüsusiyyətlər də vardır. Məsələn, Latviya Respublikasının qüvvədə olan Cinayət Məcəlləsi (Məcəllə 01.04.1999-cu ildən qüvvədədir) 302-ci maddədə şahidin və ya zərərçəkmiş şəxsin məhkəməyədək icraatda, yaxud məhkəmədə ifadə verməkdən əsassız imtina etdiyinə görə məsuliyyət nəzərdə tutur. Bu maddədən sonrakı 303-cü maddədə isə müəyyən olunmuşdur ki, ifadə verməkdən imtina etməyə görə təqsirləndirilən şəxsin nişanlısı, həyat yoldaşı, valideynləri, uşaqları, qardaş və bacıları, babaları, nənələri və nəvələri cinayət məsuliyyətindən azad edirlər.

Qayıdaq ölkənin cinayət-prosessual qanunvericiliyinə. Özünü və qohumlarını ifşa etməmək hüququ Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin cinayət mühakimə icraatının vəzifələrini, əsas prinsiplərini və şərtlərini müəyyən edən ikinci fəslinin ayrıca maddəsində təsbit olunduğundan cinayət prosesində iştirak edən bütün şəxslərə aid olunmasına baxmayaraq, məcəllənin cinayət prosesinin bu və digər subyektlərinin hüquqi vəziyyətini tənzim edən bir neçə normalarında da nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Cinayət-Prosessual Məcəllədə şübhəli şəxsin tutulduğu və ya ona qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərar elan edildiyi andan digər hüquqlarla yanaşı «ifadə (izahat) vermək, özünə və yaxın qohumlarına

qarşı ifadə (izahat) verməmək və ya ümumiyyətlə ifadə (izahat) verməkdən imtina etmək» hüququ da nəzərdə tutulmuşdur (maddə 90.7.10). Təqsirləndirilən şəxsin həyata keçirdiyi hüquqlar icərisində məcəllə onun «ifadə (izahat) vermək, özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə (izahat) verməmək və ya ümumiyyətlə ifadə (izahat) verməməkdən imtina etmək, habelə haqqında irəli sürülmüş ittihama dair izahat vermək və izahat verməkdən imtina etmək» hüququnu da nəzərdə tutmuşdur. (maddə 91.5.10). Şahidin də malik olduğu hüquqlardan biri kimi onun «özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadələrin verilməsindən, materialların və məlumatların təqdim olunmasından imtina etmək» hüququ müəyyən edilmişdir. (CPM-nin 95.6.4-cü mad.)

CPM-nin bu normalarının müqayisəli təhlili belə nəticəyə gəlməyə əsas verə bilər ki, şübhəli və təqsirləndirilən şəxs özünə və yaxın qohumlarına qarşı həm ifadə, həm də ki, izahat verməmək hüququ var, şahidin isə yalnız ifadə verməmək hüququ vardır, izahat verməmək hüququ isə yoxdur. Ona görə ki, qanunda şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə (izahat) verməmək hüququ, şahidin isə ifadə verməmək hüququ təsbit olunmuşdur. Bundan başqa, şahidin materialların və məlumatların təqdim olunmasından imtina etmək hüququ nəzərdə tutulsa da, şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin ümumiyyətlə ifadə (izahat) verməməkdən imtina etmək hüququ təsbit olunmuşdur ki, sonuncunun da materialları təqdim etməmək hüququnu da əhatə etməsi aydın deyildir və mübahisə doğura bilirdi. Bu məsələyə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 90.9 və 91.7-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 14 oktyabr 2019-cu il tarixli Qərarında müəyyən aydınlıq gətirilmişdir.

Həmin qərarla göstərilmişdir ki, Şəxsin özünü və ya yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə vermək öhdəliyindən azad edilməsi, yəni, şahidlik immuniteti ilə təmin edilməsi şəxsin özünə və ya yaxınlarına qarşı şahidlik etməyə hər hansı formada məcbur edilməsinin yolverilməzliyini ifadə edir. Bu hüququn mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şəxs, nəinki ifadə verməkdən, eyni zamanda cinayətin törədilməsində onun təqsirini təsdiqləyən digər sübutları da təqdim etməkdən imtina edə bilər və cinayət mühakimə icraatının istənilən mərhələsində bu hüquq təmin olunmalıdır. Lakin şahidlik immunitetinə malik olan şəxsin üzərinə işin hallarına dair ifadə vermək öhdəliyinin qoyulmasının qadağan edilməsi heç də

bu şəxsin öz iradəsi əsasında müvafiq mülahizələri təqdim etmək imkanını istisna etmir.

Qanunvericilikdə müəyyən edilən hər hansı hüququn real olması üçün qanunda onun həyata keçirilməsini təmin edən vasitələr, o cümlədən prosessual təminatlar, hüququn realizə edilməsi ilə əlaqədar yaranan hüquqi münasibətlərin digər tərəflərinin müvafiq öhdəliyi və vəzifələri nəzərdə tutulmalıdır. Özünü və qohumlarını ifşa etməkdə sərbəstlik hüququnun təmin olunması üçün qüvvədə olan Cinayət-Prosessual Məcəllədə aşağıdakı prosessual təminatlar nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, tutulmuş şəxsin hüquqlarının təmin olunması üçün Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 153.2.1-ci maddəsində cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və müvəqqəti saxlama yerlərinin «tutulmadan dərhal sonra şəxsə tutulmanın əsaslarını bildirmək, özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək, müdafiəçinin yardımından istifadə etmək hüquqlarını izah etmək» vəzifələri müəyyən edilmişdir. Məcəllənin 227.4-cü maddəsində müstəntiqin dindirmədən əvvəl «şahidə iş üzrə məlum olan bütün hallar barədə danışmaq vəzifəsi, habelə ifadə verməkdən imtina etməyə, boyun qaçırmağa, bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti barədə xəbərdarlıq etməklə ona özünün və yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməyə borclu olmadığı barədə məlumat» verməsi təsbit olunmuşdur.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 235.3-cü maddəsinə əsasən üzləşdirmə aparıldıqda «şahidlər ifadə verməkdən imtinaya, ifadə verməkdən boyun qaçırmağa və bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti haqqında, habelə özünün və yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməmək hüququ barədə xəbərdar olunurlar». Məcəllənin 239.4-cü maddəsində şəxsin tanınması aparılarkən tanıyan şəxs şahid və ya zərər çəkmiş şəxs olduqda onun əvvəlcədən «ifadə verməkdən imtina etməyə, boyun qaçırmağa, bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti haqqında, habelə özünün, yaxud yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməmək hüququ haqqında» xəbərdar edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 240.4-cü maddəsində isə əşyaların tanınması aparılarkən tanıyan şəxs şahid və ya zərər çəkmiş şəxs olduqda ona qabaqcadan «ifadə verməkdən imtinaya, ifadə verməkdən boyun qaçırmağa, bilə-bilə yalan ifadə verməyə görə cinayət məsuliyyəti barədə, habelə özünün və yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməmək hüququ barədə» xəbərdarlıq edilməsi müəyyən edilmişdir. Göstərilənlərlə yanaşı, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 328.2.1-ci maddəsində məhkəmə iclasında

şahidin dindirilməsindən əvvəl ona sədrlik edən tərəfindən «özünün və yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməkdən imtina etmək» hüququnun izah edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyinin şəxsin özünü və qohumlarını ifşa etməmək hüququnu tənzim və təmin edən müddəalarının nəzərdən keçirilməsi aşağıdakı fikirləri söyləməyə əsas verir. Cinayət-Prosessual Məcəllə özünü və qohumlarını ifşa etməmək hüququnu Ümumi hissənin ikinci fəslində təsbit edərək cinayət prosesində iştirak edən bütün şəxslərə aid etməsinə baxmayaraq, bu hüququn reallaşmasını təmin etmək üçün onun həyata keçirilməsini şübhəli, təqsirləndirilən şəxslərin və şahidlərin dindirilməsi zamanı mütləq olduğunu onlara aid olan maddələrdə bir daha nəzərdə tutaraq bu barədə müvafiq müddəalar müəyyən etmişdir. (CPM-nin 90.7.10; 91.5.10 və 95.6.4-cü maddələri). Lakin, özünü və qohumlarını ifşa etməmək hüququ yalnız şübhəli, təqsirləndirilən şəxslərə və şahidlərə deyil, eyni zamanda prosesdə iştirak edən digər şəxslərə (məsələn nümayəndələrə və qanuni nümayəndələrə) aid olmasına baxmayaraq, CPM-də sonuncuların hüquqi vəziyyətini müəyyən edən normalarda onların özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə (izahat) verməmək hüququ nəzərdə tutulmamışdır. Belə ki, CPM-nin 101.5.5-ci maddəsində zərər çəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, mülki iddiacının və cavabdehin qanuni nümayəndəsinin, 102.6.3-cü maddəsində isə zərər çəkmiş şəxsin, mülki iddiacının və cavabdehin nümayəndəsinin izahatlar vermək hüququ nəzərdə tutulsa da, Məcəllənin 90.7.10; 91.5.10 və 95.6.4-cü maddələrindən fərqli olaraq onların özlərini və yaxın qohumlarını ifşa etməmək hüququ olduğu müəyyən edilməmişdir. CPM-nin göstərilən maddələrinin müqayisəli təhlili qeyd olunan şəxslərin qanuni nümayəndələrinin və nümayəndələrinin izahat verərkən özünü və yaxın qohumlarını ifşa etməmək hüququna malik olmadıqları fikrini yarada bilər ki, bu da Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinin məzmununa zidd olardı. Göstərilənləri nəzərə alaraq, özünü və yaxın qohumlarını ifşa etməmək hüququnun CPM-nin 101.5.5 və 102.6.3-cü maddələrində nəzərdə tutulması məqsədə müvafiq olardı.

CPM-nin 239.4-cü maddəsində şəxsin tanınması aparılarkən tanıyan şəxs şahid və ya zərər çəkmiş şəxs olduqda onun əvvəlcədən «özünün, yaxud yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməmək hüququ haqqında» xəbərdar edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qanunda istifadə edilmiş «özünün, yaxud yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməmək hüququ» ifa-

dəsi, fikrimizcə, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinə və Cinayət-Prosessual Məcəllənin 20-ci maddəsinə uyğun deyildir. CPM-nin 239.4-cü maddəsinin məzmunundan belə çıxır ki, şəxsin tanınması aparılarkən tanıyan şəxs şahid və ya zərər çəkmiş şəxs olduqda onun özünün, yaxud yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməmək hüququ vardır. Yəni, həm özünün, həm yaxın qohumlarının əleyhinə yox, ikisindən birinin əleyhinə ifadə verməmək hüququ vardır. Buna görə CPM-nin 239.4-cü maddəsində «yaxud» sözü «və» bağlayıcısı ilə əvəz edilməlidir. Qeyd etməliyik ki, CPM-nin 240.4-cü maddəsində əşyanın tanınması aparılarkən tanıyan şəxs şahid və ya zərər çəkmiş şəxs olduqda ona qabaqcadan digər hüquqlarla yanaşı «özünün və yaxın qohumlarının əleyhinə ifadə verməmək hüququ barədə xəbərdarlıq» edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

CPM-nin maddələrində bir sıra istintaq hərəkətləri aparılarkən müvafiq proses iştirakçılarında özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək hüququnun izah edilməsi nəzərdə tutulmaqla, 125.2.4-cü maddədə cinayət prosesində iştirak edən şəxsin hüquq və vəzifələrinin izah edilməməsi, tam və ya düzgün izah edilməməsi nəticəsində onun öz hüquq və vəzifələrini yanlış başa düşməsi hallarında əldə edilmiş məlumatların, sənədlərin və digər əşyaların cinayət işi üzrə sübut kimi qəbul edilməsinə yol verilməməsi müəyyən olunmuşdur. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, özünə və yaxın qohumlarına qarşı ifadə verməmək hüququnun izah edilməsi nəzərdə tutulan istintaq hərəkətləri üzrə müvafiq proses iştirakçılarında münasibətdə bunun təmin olunmaması alınmış ifadənin və digər məlumatların sübut kimi qəbul edilməməsinə əsas vermiş olur.

Sonda qeyd etmək istəyirəm ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinin tələbi ilə bağlı Cinayət Məcəlləsinin 264-cü (Yol nəqliyyat hadisəsi yerindən qaçma) maddəsinin məzmunu ona uyğunluğu və digər məsələrlə bağlı məhkəmə-istintaq praktikasında yaranmış bir-neçə suallara Konstitusiya Məhkəməsinin «Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair» 29 yanvar 2004-cü il tarixli və «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» 10 aprel 2012-ci il tarixli qərarları ilə aydınlıq gətirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin Azərbaycan Respublikası Kons-

tusiyasının 66-cı maddəsinə uyğunluğunun yoxlanılması barədə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin sorğusuna baxaraq Konstitusiya Məhkəməsi birinci qərarında qeyd etmişdir ki, özünə qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməməsinə dair konstitusiya norması ədalətli məhkəmə baxışını, fərdin azadlıq konstitusiya hüququnu, təqsirsizlik prezumpsiyasını, şəxsi toxunulmazlığı təmin edən mühüm təminatlardan biridir. Özünə qarşı ifadə verməyə məcbur edilməmək hüququ şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin öz təqsirini etiraf etməyə məcbur edilməsinin qarşısını almağın mühüm təminatıdır. Lakin bu hüquq mütləq deyil, onun hədləri hər bir konkret halda fərdin, cəmiyyətin və dövlətin maraqları arasında dəqiq və ədalətli balans əsasında müəyyənləşdirilməlidir.

Nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxsin özünə qarşı ifadə verməmək hüququ cinayət-prosessual hüquq olduğuna görə yol-nəqliyyat hadisəsindən dərhal sonra yaranmır. Əvvəla ona görə ki, heç bir yol-nəqliyyat hadisəsi öz-özlüyündə hələ cinayət hadisəsi kimi qiymətləndirilə bilməz. Hadisə yerinə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (polis) əməkdaşlarının gəlməsindən dərhal sonra isə yol-nəqliyyat hadisəsinin iştirakçılarından heç birinin hələ cinayət-prosessual statusu olmur. Onlar məhz yol-nəqliyyat hadisəsinin iştirakçıları kimi hadisə barədə ilkin izahat verməlidirlər. Bu zaman həmin şəxslər, o cümlədən nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxs tərəfindən izahat verilməsi özünə qarşı ifadə vermək kimi deyil, Qanunda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Hadisənin baş verməsinə səbəb olan şəxsin hərəkətlərində (yaxud hərəkətsizliyində) cinayət tərkibi olarsa, bir qayda olaraq cinayət işinin başlanmasından sonra şəxsin statusundan asılı olaraq müvafiq cinayət-prosessual hüquqları, o cümlədən özünə qarşı ifadə verməmək hüququ yaranır və bu hüquqlar cinayət prosesinin bütün mərhələlərində təmin olunmalıdır. Yol-nəqliyyat hadisəsi ilə bağlı sürücülərin hadisə yerində qalib gözləmək vəzifəsini, özünə qarşı ifadə verməyə məcbur etmə ilə eyni mənanı ehtiva edən sinonim anlayışlar kimi göstərmək olmaz. Yol-nəqliyyat hadisəsinin törədən şəxs nəticə etibarilə cinayət prosesinin hər hansı mərhələsində özünə qarşı istifadə edilə biləcək ifadə verməyə məcbur edilərsə, bu halı Konstitusiyanın 66-cı maddəsinin müddəalarının pozulması kimi qiymətləndirmək mümkündür və qanunverici sürücünün hadisə yerində gözləmə vəzifəsini müəyyən etməklə, yol-nəqliyyat hadisəsində onun təqsirinin olmasını müəyyən etmir. Qeyd olunanlarla əlaqədar olaraq Azərbaycan

Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 66-cı maddəsinə uyğun hesab etmişdir.

«Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin şərh edilməsinə dair» 10 aprel 2012-ci il tarixli qərarla Konstitusiyaya Məhkəməsi Cinayət Məcəlləsinin 263.1 və 264-cü maddələri ilə təqsirləndirilən şəxsin avtomobili idarə edərkən vətəndaşı vurub onun sağlamlığına az ağır zərər yetirdikdən sonra zərərçəkmiş xəstəxanaya aparıb, orada ona tibbi yardım göstərildikdən sonra evinə apararaq hadisə yerinə qayıtmaması və baş vermiş yol-nəqliyyat hadisəsi barədə müvafiq orqana xəbər verməməsi ilə bağlı hərəkətlərinin CM-nin 264-cü maddəsinin tərkibini yaratmasına dair Nəsimi rayon məhkəməsinin sorğusuna baxaraq belə nəticəyə gəlmişdir ki, mənası universal xarakter daşıyan CM-nin 264-cü maddəsinin məqsədi yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində zərərçəkmiş şəxsin gələcəkdə mülki hüquqlarının bərpasının mümkün olması üçün yol-nəqliyyat vasitələrini idarə edən şəxsləri törədilmiş hadisədən dərhal sonra hadisə yerində qalaraq şəxsiyyəti barədə qarşı tərəfi bu və ya digər vasitə ilə məlumatlandırmağa məcbur etməkdən ibarətdir.

Bununla da, yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində sağlamlığına az ağır zərər vurulmuş zərərçəkmiş şəxsə yol-nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxs barəsində dərhal düzgün məlumatı əldə etmək imkanı verilir. Müvafiq olaraq, cinayət qanununun həmin müddəası yol-nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxsin üzərinə fəal və pozitiv öhdəlik qoyur ki, dərhal hadisədən sonra hadisə yerində qalsın, onu tanımaq və mülki hüquqların təmin edilməsi məqsədilə sonradan tapılmasını yüngülləşdirmək üçün lazımı məlumatları bildirsin. Belə məlumatlar sağlamlığına zərər vurulmuş şəxsə, bu mümkün olmadıqda isə, onun maraqlarını təmin edəcək digər şəxsə verilməlidir. Eyni zamanda, nəzərə alınmalıdır ki, nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxsin yol-nəqliyyat hadisəsi yerini hər hansı bir səbəbdən tərk etməsi, o cümlədən müraciətdə göstəriləni kimi, zərərçəkmiş şəxsi tibb müəssisəsinə aparması da onu öz şəxsiyyəti barədə məlumatları bu və ya digər vasitə ilə zərərçəkmiş şəxsə (tərəfə) çatdırmaq öhdəliyindən azad etmir.

Nəqliyyat vasitəsinin sürücüsünün yol-nəqliyyat hadisəsi yerində qalaraq öz şəxsiyyəti ilə bağlı məlumatları zərərçəkmiş şəxsə aşkar etmək öhdəliyinin Konstitusiyanın 66-cı maddəsindən, eləcə də Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndindən irəli gələn özünə qarşı ifadə verməmək hüququna uyğun

olub-olmaması ilə bağlı Konstitusiyaya Məhkəməsi qeyd etmişdir ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun yuxarıda qeyd olunan 29 yanvar 2004-cü il tarixli Qərarı ilə CM-in 264-cü maddəsi Konstitusiyanın 66-cı maddəsinə uyğun hesab edilmişdir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq Konstitusiyaya Məhkəməsi belə qərara gəlmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 264-cü maddəsinin mənasına görə yol-nəqliyyat hadisəsi törətmiş şəxs hadisə yerində qalaraq şəxsiyyəti barədə məlumatları zərərçəkmiş şəxsə (tərəfə) bu və ya digər vasitə ilə çatdırmaq öhdəliyi daşıyır. Bu öhdəliyə riayət etməklə nəqliyyat vasitəsini idarə edən şəxsin yol-nəqliyyat hadisəsi yerini hər hansı bir səbəbdən tərk etməsi, o cümlədən zərərçəkmiş şəxsi tibb müəssisəsinə aparması hadisə yerindən qaçma kimi qiymətləndirilə bilməz.

Mahir Tağıyev,

Baş Prokurorluğun Hüquqi təminat və insan hüquqları məsələləri idarəsinin böyük prokuroru, baş ədliyyə müşaviri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

1. Международный пакт о гражданских и политических правах. Международные акты о правах человека. Сборник документов. -М.: Изд-во «Норма», (Издательская группа Норма-Инфра.М.), 2000.-784с.
2. Конституции зарубежных государств: Учебное пособие., сост. Проф. В.В.Маклаков.-4-е изд., перераб. и доп.- М.: «Волтерс Клувер», 2003.,-624с.
3. Конституции зарубежных стран., сост.Дубровин В.Н.- М.: ООО. Изд-во «Юрлитинформ», 2001. –448с.
4. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası., Seckin yayinesi. Ankara.- 1998., 231 s.
5. Конституция Российской Федерации.- М.: Ось-89.,2004.,- 48с.
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası., «Hüquq Yayın Evi» nəşriyyatı., Bakı., 2019., 116 s.
7. Təsadüfi deyildir ki, qüvvədə olan cinayət- prosesual və mülki-prosesual qanunvericiliyi 60-cı illərin ortalarında qüvvədə olmuş qanunvericilikdən fərqli olaraq şahidə etiraz verilməsi haqqında müddəalar nəzərdə tutmur. Yəni, işin düzgün araşdırılması üçün şahidin məlumatları əhəmiyyətli olduğundan, hətta işin nəticə etibarlı ilə həllində müəyyən marağı olan şahidlərin dindirilməsindən imtina edilməsini qanun məqsədə müvafiq hesab etmir.
8. Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli., «Hüquq ədəbiyyatı» nəşriyyatı., Bakı., 2003., 552 s.